

Errenteriako sekretuak

Koldo Ordozgoiti

Errenteriak hirigune monumental txikia du bere baitan, ikusezina eta ez ezaguna askorentzat. Hirigune historiko hori, alde zaharra, 1996. urteaz gero babestua da monumentu multzo gisa, ondare kalifikatu izaerarekin. Errenteriako hiribildua ulertzeko, bere sekretuak ezagutzeko, historiara jo behar dugu. Jakinda, une berean, historia horrek berak moldatu duela alde zaharra eta hein handian sekretu horien egilea dugula.

Gure herriko alde zaharrak Errenteriaren sorrerarekin lotzen gaitu zuzen zuzenean, hiribildu gisa 1320an sortutako hiri berri harekin. Urte horretan, Oiartzun haraneko biztanleek bailarako lau auzuneko batean hiribildua sortzeko eta hirigunea eraikitzeko baimena jaso zuten, Alfonso XI. Gaztelako erregeak emana. Hiri berria Oretetako auzunean, ibaiak eta itsasoak bat egiten zuten lehorreko muino txiki baten muturrean –garaian itsas hegian– eraiki behar zen. Hiribildu berriari Donostiako Forua –eskubideen konpilazioa– eman zitzaion.

Sorrerako agiri hartan zehazten zen Oiartzun haraneko burua izan behar zuen hiribildu hark hirigune harresitua izango zela eta itsas portuaren bitartez gauzatzen zen oletako burdinaren eta bestelako merkataritzako atea izateko sortua zela. Sorrera agirian “Oiartzun Hiriberria” –*Villanueva de Oiarso*– izena ematen bazaio ere, goiz hasi ziren hiribildu berriarentzat “Errenteria” izena erabiltzen.

Hiriaren eta udalerrriaren deitura hiribilduaren zereginetatik eratorria dugu, bere portuko merkataritza-jardueratik baitatorkio gureari Errenteria izena. Zehatzago esanda, zeregin horietarako erabiltzen zen eraikin batetik. Euskaraz, errenteria esaten zaio “*kanpotik zetorren, nahiz kanpora zihoan burdina, altzairua, mea, eta abar gorde, pisatu, eta abarretarako eraikitako instalazio-multzoari*” eta Hiriberriko kaian zen gisa horretako eraikin batek eman zion izena Errenteriarri eta horrekin geratu zen Oretetako muinoan eraiki zen “Oiartzun-Hiriberria” hura.

XIV. mendean sortu berria zen hiribildu hark lauki forma zuen, eta harresietatik kanpo, portuan

–garaiko kaltetan– zuen aipatutako errenteria eraikina, egungo Mikelazulo, Goiko kalea, Madalen Kalea eta Foru Plazaren arteko etxadiak osatutako orubean. Ez zen gurea Euskal Herriko “errenteria” bakarra, hor ditugu Gernikakoa, auzo bati izena eman diona, Ondarroakoa, edo Gipuzkoako itsas eta ibai portuetan zirenak (Hondarribia, Altzola, Donostia, Hernani, Arrazubia –Aian–). Eta gurea nolakoa izan zitekeen, tamainan eta egituran jakiteko eraikin horien lekuko nabarmena dugu Beduan, Zestoako udalerrian eta Urola ibai ertzean, oraindik orain zutik gordetzen den errenteria.

Beduako errenteria

<http://bertan.gipuzkoakultura.net>

Jatorrizko hirigunea muino baten gainean eraiki zen, muinoak alde batean ibaia zuen, beste aldean Gaztainoko erreka –muinoaren aurrean itsasoratzen zena– eta hirigunearen oinean itsas badia eta horren eta ibaiaren arteko padurak. Erdi Aroko hiribildu harresitu haren traza gaur egun arte iritsi zaigu. Errenteriako hiri historikoak bere Erdi Aroko morfologia nahiko garbi gorde baitu, kaleen trazatu zein lur sailen eta etxadien eraketan.

Zerka batez inguratuta, Goiko kaleak, Elizako kaleak, Erdiko kaleak eta Beheko kaleak jatorrizko nukleo harresitua osatzen dute. Hiru karrika nagusi, goikoa, erdikoa eta behekoa, eta izenak dion moduan elizara sarrera ematen zuen Eliz kalea, eta kale horien arteko kantoiak osatzen zuten ia errektangeluarra zen hirigune harresitu haren planta. Lauki forma hori gaur arte iritsi zaigu, oso aldaketa gutxirekin eta agerian da Torrekua eta elizaren artean –merkatu zahararen aldetik– gorde den harresiaren partean. Laukiaren beste aldea suma daiteke Torrekuatik hasi eta Morrontxotik eta Zubiaurre jauregi aurretik pasata Agirre Lehendakari plazara iristen den etxe lerroan eta kanpoko zerkaren arrastoetan, eta garbi ikusten da Beheko kalearen atzealdean, Zumardian. Laukiaren laugarren aldea galdu egin zen hiribilduaren zabaltzearekin, baina litekeena da Zumardiko Ugarritzeko atea egon zen lekutik hasi, egungo Herriko enparantzaren erditik pasata, gaur elizak hartzen duen orubean itxiko zela, egungo Mikelazulo inguruan, Torrekuatik zetorren zerkarekin itxidura eginez. Harresiaren kanpoan

zen erreteriarren eraikina, egungo Goiko kaleko 1. atariaren eta Madalen kaleko 3. atariaren –Leku Zaharra– orubeetan eraikia.

Aipatu moduan, lau kale, etxe arteko karkabak eta karrikak zeharkatzen zituzten kantoiak osatzen zuten XIV. mendean diseinatu zen hiri berri hura. Kantoi haietako bat egun arte iritsi zaigu: egungo Jautarkol plazak eta Orereta kaleak osatzen dute. Beste kantoia, hiribilduaren beste muturrean izango zen eta gaur egun igarri daiteke haren izaera Herriko enparantzaren trazan. Hirigune zaharreko bigarren kantoia hura nabarmen aldatu zen Andra Mari Jasokundeko elizaren handitzearekin eta XV. mendean gauzatutako hiri zabalgunearekin. Biztanle kopurua gehitzearen ondorioz, Erreteriak bere hirigunea hedatu egin zuen lehenagoko paduretara, Santsoenea, Andra Mari eta Kapitanenea kaleak zabalduz. Zabaltze horrekin batera kantoia zen hura Erreteria harresiaren erdigunea bilakatu zen, hiri-bilbearen erdigunea, haren erdian Herriko enparantza eratu zelako eta bertara begira jarri zirelako garaiko bi aginte eta eraikuntza nagusiak: eliza eta udala.

Erreteria,
balizko irudia www.ondarea-erreteria.net

Errenteria XV. mendean

Errenteria XVIII. mendean

Errenteria 1880

Errenteria 2011

Erdi Aroan diseinatutako lauki harresitu haren bi ate iritsi zaizkigu gaur arte. Goiko kaleko Torrekua eta Morrontxo dorretxeak gorde dira –biak aro modernoan garatuak–, hauek harresiaren zati ziren eta Nafarroako ateko sarrera kontrolatzen zuten. Horko ataria atzo –ia XX. mendean– suntsitu zuten. Bigarren atariak, Santa Klara kalean kokatua, izen bereko errebala –harresiz kanpoko auzoa– sortu zuen, sarbide hura Oiartzungo eta Lapurdiko bidera zabaltzen zen, XIX. mendean galdu zen ate hau.

Ez zaizkigu iritsi erdi aroko hiribilduak itsas eta portu aldera izango zituen atariak. Agerikoa da sarbide hori izango zela lehen Erretereria harresitu haren ate nagusia, porturako zein zamaketara eta ontzi garraiorako sarbidea izanda. Baina ez da gorde atari horren edo horien aztarnarik.

Goiko hiria, Goiko kaleak, Erdiko kaleak eta Beheko kaleak osatutako hiri zaharreakin batera, beheko hiria, XV-XVII mendeetako zabalgunek osatzen du Erretereriako hirigune harresitua. Biztanle-kopurua handitzearen ondorioz, XV. mendean hirigunea zabaltzeari ekin zioten, Kapitanenea (iparrean), Andra Mari (erdian) eta Santsoena (hegoaldean) kaleek osatutako hirukiaren bidez. Zabalgune berria Oiartzun ibaiaren eta itsas badiaren artean lehortutako paduretara eraiki zen, egungo Foru plazaren eta Fernández de Landa plazaren aldetik zuen portua eta kaia, eta ibaiaren aldetik garatu zituzten ontziolak, errota eta enparauak.

Erretereriako hirigunearen hedapena nahiko azkarra izan zen. Horretan lagundu zuen XVI. mendetik eta XVIIIraino, olak eta ontziolak zirela medio, herriak izan zuen garapen ekonomiko azkarrak. Burdin ekoizpenarekin eta ontzien eraikuntzarekin lotutako lanek garrantzi handia hartu zuten eta horrek ekarri zuen biztanleriaren hazkundera. Garai horietan Erretereriak XX. mendearaino berreskuratuko ez zuen biztanle kopurua hartu zuen. 4500 biztanle izatera iritsi zen.

Aro Modernoan garatu zen Kapitanenea-Santsoena zabalgunea eta hau ere harresitu egin zen. Harresi hori harrizko zerka zen eta zati gehienez etxe-ilararen atzeko aldeek osatzen eta gotortzen zuten. Bolbora asmatua zen, baina artilleria garatu gabea eta Erretereriaren kokagunea ez estrategikoaren ondorioz, bere hesia kubo eta harresi modernoekin sendotu gabe utzi zuten ondoren ere –Hondarribian, Donostian, Baionan edo Iruñean ez bezala–. Ez zen, beraz, hiri gotortu bat, 1638an Condé printzearen tropak erakutsi zuten moduan, Erretereria hartu eta arpilatu zutenean.

Lehorreko aldean ez bezala –Torrekuatik egungo Zumardiarako tartean eta Torrekuatik Mikelazulo tartean ez bezala–, itsas eta ibai aldean eta oro har paduretako zabalgunean, Santsoena eta Kapitanenea bitarteko zabalgunean, gotorra leunagoa zen, eta hori nabarmena da gaur egun ere. Aipatzekoak dira Torrekua eta Morrontxoren tamaina eta garrantzia, dorretxe handiak biak ala biak. Orain zati batean eraberritu den Morrontxo-eneak kaserna txiki baten izaera du, eta bi dorretxe horiek dira Andra Mariaren elizaren ondoren, herriko alde zaharreko etxe handienak eta gotorrenak. Tamaina eta kokagunegatik Torrekua nabarmentzen da. Almenadun eraikina, bere bolumenak bereizten ziren herriko etxadien gainean, irudi eta argazki zaharrak erakusten duten moduan.

Aipagarria da lehorreko harresi honetan eta dorretxe hauen kanpotik zihoan bigarren murrutxo edo harresia, Morrontxoren birmoldaketa ondoren bistan geratu den kanpoko zerka, ondoko Arranbide-eneak bere baitan hartua du eta zerka horren azken aztarna begi bistan izan dugu beti, Santa Klara kaleko 2. etxearen alboko horma osatzen baitu. Beste zati bat, harresiaren zokaloari dagokiona, 2004an azaleratu zuten eraikin berria egiteko indusketetan eta errekonstruatu ondoren Txintxarri Elkartearen egoitzaren sotoetan egun ikusgai da.

Kontuan izatekoa da Kapitanenea eta Santsoena artean, ibai eta portu aldeko zabalgunek berriak bestelako defentsak ere bazituela. Hiruki moztuaren itxura hartzen duen hirigune harresitu honek –non etxeek osatzen zuten zerka– Oiartzun ibaiaren eta egungo Foru plazaraino iristen zen Erretereriako itsas kanaleko urek penintsula bilakatzen zuten. Eta zeharkako defentsen artean, aipatzekoa da egungo Zumardi aldetik eta etxe-ilararen oinetatik pasatzen den ubidea. Harresiari atxikitako ubide horrek lubaki edo pezo moduko defentsa gehitzen zion hiriari eta gainera harresiari atxikitako errota indarra ematen zion. Ubidea, gaur egun estolda moduan lurperatua da eta ahaztua dugu nahiz bere erabilera XX. mende arte iraun zuen. Mendetan errota mugitzeaz gain, Fabrika Handiak (Lino fabrikak) erabili zuen. Ubide hau zen Xamakoerreka eta Fabrika Handiaren baitako kanala eta bere traza Matxain-enea eta Santa Klara kaleko eraikinen bitarteko etxe artean ikusi daiteke egun. Bestalde, arestian aipatutako harresiari atxikitako errota zaharrak –eraikinak eta anteparak– egungo Zumardi txikiaren eta Fernandez Landa plaza arteko eraikuntzari esplikazioa ematen dio.

Erreterriako hirigune hesitua zabaltzearekin batera, atea gehitu zitzaizkion eta horien marka gaur egun arte iritsi zaigu. Ugarritzeko atea, Herriko enparantza eta Zumardiaren artean kokatua, ibaira eta Ugarritzeko zubira zabaltzen zen. Madalengo atea, portura eta Madalengo errebalerara –egungo Madalena kalera– eta Donostia alde-rako bidera zabaltzen zen, eta azkenik itsasoko atea, Kapitanenea kaleko amaieran, itsas aldera, eta padurei itxidura bitartez irabazitako lur sail-etara zabaltzen zen. Atariak XIX. mende bukaeran eta XX. mende hasieran suntsitu ziren.

Erdi Aro eta Aro Modernoko Erreterria horretan, karrika eta kantoiekin batera, karkabak, etxeen arteko atzeko tartea, ezinbesteko elementu arkitektoniko ziren. Karkaba hitzak lubakia adierazten du eta gernua eta gorotza biltzeko zuloa, eta hain zuzen estolderiak garatu arte funtzio hori izan zuten etxe-ilaren arteko pasabide estu horiek. Gaurdaino hiru karkaba iritsi zaizkigu. Zaharrena, goiko hirian, Erdiko kalea eta Eliz kalearen etxe-ilaren artean kokatua, ez zaigu osorik iritsi, Andra Mari elizaren handitzeak Eliz kalean eragindako aldaketan ondorioz. Beste bi karkabak Aro Modernoko zabalgunean ditugu. Bietatik meharrena, Kapitanenea eta Herriko enparantzako etxearen artekoa da, oso estua da eta hormatua dago, etxe tarte horretako sarrera Kapitaneneako 4. ezkaratza ondoan ikus daiteke. Beste karkaba

zabalagoa eta urteetan bisitagarri egon da –esateko, hor zuen Andra Mari kaleko Romeral tabernak bere komuna– eta orain Udaletxearen eraikinak bere baitan hartu du; udaletxearen eraikinaren barruan geratu da, estalia baina guztiz ikusgarri. Karkaba honek ate sendo batek itxitako sarrera du Biteri-txikia kaletik.

Biteri-txikia eta kale horri atxikitako jardintxikia Erreterriako hirigune historikoa ulertzeko elementu ezinbestekoak ditugu. Hirugarrenengo kanoi hau XIX. mendean sortua da, *Camino Real* edo Errege-bide berria zabaltzearen ondorioz. Urtetan “Nacional I” izenarekin ezagutu dugun errepide berri honek, saihezbide moduan, Andoainen hasi eta Donostiatik pasata, Irungo Bentatan lehengo errepidearekin bat egiten zuen. Errepide berriak Erreterria zeharkatu behar zuen, hirigune harresitura iristean, Erreterriako badia zabala izanda garaian, ingeniariak hirigunea erditik zatitzea erabaki zuten, herria kanpotik, ibai aldetik eta iparraldetik saihestu beharrean –1915an egin zen moduan–. Zatitze horretatik sortu zen “Biteri-txikia moduan ezagutzen dugun kale tartea eta honi atxikitako jardintxikia. Gauza da 1847an zabaldu zen errepideak Aro Modernoko Erreterriako zabalgunea bitan zatitu zuela hiri zaharren hirugarren kantoia sortuz eta gaur egun ezagutzen dugun Erreterriako hirigune historikoa biribilduz.

Felipe Cramerrek egindako planoak (1760. urtean).

Errepidea zabaldu aurreko Erreteria hori *Real Academia de la Historia* 1802an argitaratu zuen *Diccionario Geográfico-Histórico* entziklopedian horrela definitu zuen: "Rentería es villa murada con cinco puertas, y sobre los muros se ven las casas torres de Gaztelu, Morroncho, Urdinso, Orozco y casa palacio de Uranzu; y tiene un baluarte cerca de la puerta que mira á Francia. Su figura es ovalada, con 7 calles, y en su centro la plaza, donde se reúnen todas, y á la que hermocean de un lado la casa de ayuntamiento y de otro la fachada principal de la parroquia, ambas de muy buena arquitectura. Las calles están enlosadas, y por eso no se permite entrar en ellas carruages algunos: hay además dos arrabales, el uno con calle bastante ancha y capaz, nombrada de la Magdalena, que corre desde la puerta de este nombre hacia S. Sebastian, hasta una ermita dedicada á la misma santa; y junto á esta puerta una plaza muy espaciosa para corridas de toros: el otro arrabal es el llamado de santa Clara por una ermita dedicada á esta santa, que es dónde concluye la calle de que consta, dirigiéndose hacia Oyarzun. () Hay además dos conventos con advocación de la santísima Trinidad, fundado en 1543 por tres hermanas hijas de la villa llamadas Catalina, Bárbara y María Juan de Asteasu; y otro de frayles capuchinos dicho nuestra Señora del Buenviage, fundado por la villa, su única patrona, en 1612 para ayudar al pasto espiritual de sus habitantes, y de la tropa y marinería de las armadas reales que allí aportaban. En las ermitas de santa María Magdalena y santa Clara hubo hasta el destrozo que ocasionaron las tropas francesas en 1638 dos hospitales, uno llamado de S. Lázaro para enfermos, y otro para mendigos. (...) Entre sus paseos es el mejor y más freqüentado el del muelle que va desde el cuerpo de la villa hasta el convento de capuchinos por la ribera, todo enlosado y con dos humilladeros para guarecerse la gente en caso de lluvia. La población será como de 160 casas en la villa, y unas 75 caserías: hay 2 posadas, 3 molinos y 2 ferrerías, y al extremo del paseo llamado de las riberas se hace notar la famosa fanderia establecida por el marqués de Iranda con operarios traídos de Alemania, la qual en cada 24 horas tira y corta de 50 á 60 quintales de fierro: es la primera que se ha conocido en España, y la única en su especie de doble, llamada así porque tiene dos hornos de reverbero, de los que siempre arde uno, y pueden duplicarse las operaciones".

Eusko Jaurlaritzak 1996an ezarri zuen Monumentu izendapenak honela definitzen du Erreteriaiko harresi baitako hiri historikoa: "eraikinen tipologia askotarikoa da, eta hiru eta lau oin bitarteko etxeak nagusitzen dira. Hartziko morruen arteko fatxadak dituzten etxeen adibideekin, beheko solairuaren aldean altuera irabazten dutenak, eta

Santsoenea kalea eta Mikelazulo 1940an. Foto Marín

harburu landuen teilatu-hegal irtenekin errematatzen dira. Aipagarriak dira armarría duten zenbait oinetxe, eta bereziki Zubiaurre Jauregia, Arranbideenea eta Kapitanenea. Hiri historikoaren barruan dauden eraikin bitxiak honakoak dira: Andra Mari Jasokunde Parroki Eliza, euskal gotiko estiloa duena; eta Udaletxea, XVII. mendean eraikitakoa".

Monumentu izendapenetik kanpo dira hiri harresitu landako bi errebalak, Santa Klara eta Madalena errebalak. Errebalak bideen gainean sortu ziren eta izena eman zieten ermita bana zuten amaieran. Santa Klararen ermita, egungo Matxain eraikinaren orubean kokatua, XX. mendean eraitsi zen. Madalenarena, garai batean ospitalea izandakoa, herriko patriaren ermita izateaz gainera, monumentu dugu. Errebal berean, Madalen kalean, historia eta arkitektura aldetik aipatzekoa da Xepelar bizi izan zen etxea.

Hauek ditugu Erreteriaiko ezkututzen dizkigun sekretuetako batzuk. Nahiko ez ezaguna eta gaizki ulertua, gure herriko alde zaharrak Joan Frantzisko Petrirena, Xepelar bertsolari eta poeta handiak kantatu zuen moduan, hitzik gabe, baina ozen esaten digu "egin zaidazu bisita", zor diogu eta agian horrela argituko ditugu bere barruko sekretuak.